

*Марыюш Кажэніўскі (Люблін),
доктар гісторыі,
Універсітэт імя Марыі Кюры-Складоўскай*

Польскія арганізацыі ў Віцебску ў гады першай святовай вайны

Гады першай святовай вайны, лібералізацыя рэпрэсійнай палітыкі расейскага царызму, выбух свабоды пасля яго падзення, бальшавіцкі пераварот, усе гэтыя падзеі для палякаў у Расеі азначалі з’яўленне новых магчымасцяў павелічэння культурнай, дабрачыннай, гаспадарчай і палітычнай актыўнасці. Дзейнасць у розных кірунках прыводзілі як буйныя дыяспары палякаў, якія вялі яе задоўга перад вайной, напр., у Адэсе, Маскве, Кіеве, Пецярбурзе, так і малыя, якія раней падваргаліся ціску ўладаў, або займаліся толькі дабрачыннасцю.

Адной з галоўных прычынаў распачынення ці змены дзейнасці мясцовых польскіх арганізацый было, несумненна, з’яўленне ў расейскіх, украінскіх, беларускіх губернях вялікай колькасці бежанцаў з Каралеўства Польскага.

Прысутнасць уцекачоў істотна прычынілася да актывізацыі дзейнасці і ўзмацнення польскай меншасці на названых абшарах. Сярод “польскіх выспаў у расейскім моры” асабліва актывізаваліся невялікія супольнасці. Яны не толькі дапамагалі ахвярам вайны, але пачыналі культурную, асветную і інш. справы, якія раней не рэалізоўваліся з розных прычынаў (напр. фінансавых, юрыдычных). Гэтае назіранне можна аднесці і да невялікай польскай супольнасці Віцебскай губерні і самога Віцебска.

Гэты артыкул прысвечаны дзейнасці польскіх арганізацый пасля лотаўскай рэвалюцыі, створаных як мясцовымі, так і наехаўшымі палякамі. Трэба зазначыць, што наяўныя крыніцы дазваляюць на даволі агульнае, калі не выбарачна прадставіць актыўнасць польскіх арганізацый у Віцебску.

Шырыню дзейнасці палякаў у горадзе над Дзвіной вызначала іх колькасць. Першы ўсерасейскі спіс насельніцтва з 1897 г. паказаў, што ў Віцебску паводле моўнага крытэрыю жылі 3287 палякаў, а рыма-католікаў – 4608. Увогуле ў горадзе ў канцы 19 ст. было 65 871 жыхароў (па іншых даных – 66 143), з якіх амаль палову складалі жыды (33 – 34 тыс.), расейцаў і беларусаў налічвалася ад 23 да 27 тыс.¹

¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Витебская губерния. Петербург 1899. Т. 5. Ч. 1. С. 1; Ч. 2. С. 55.

Здаецца, польская калонія ў Віцебску была буйнейшым скапленнем палякаў ва ўсёй губерні. У Віцебскім павеце іх жыло 5628 (паводле моўнага крытэрыю), а рыма-каталікоў – 9872. Паводле ацэнкі Пятра Эбэрхардта, у Віцебскім павеце было 8800 палякаў². У Віцебскай губерні колькасць польскамоўных жыхароў у 1897 г. ацэньвалася ў 17 400, але каталікоў было нашмат больш – 65 900³.

Розніца, якія вынікаюць з нагоды выкарыстання аўтарамі перапісу моўнага і канфесійнага крытэрыяў, па меншай меры падцвярджаюць іх імкненне паменшыць колькасць палякаў на абшарах забранага краю. Здаецца, можна прыняць меркаванне Пятра Эбэрхардта, што на этнічнай Беларусі каталіцкі касцёл паўсюдна атаясамляўся з г.зв. польскім касцёлам, значыць ягоных вызнаўцаў можна прызнаць палякамі*. Значыць, колькасць палякаў у Віцебску ў канцы 19 ст. складала трохі болей чым 4600 асобаў⁴. Гэтая лічба істотна не змянілася і ў часы першай святовай вайны.

Паводле ацэнак Цэнтральнага грамадзянскага камітэту губерняў Польскага Каралеўства (Centralny Komitet Obywatelski – СКО) у 1915 – 1918 г. колькасць ягоных падпачных вагалася ў межах ад 6011 да 11799 бежанцаў. А пад апекай польскіх ратаўнічых арганізацый у пачатку 1916 г. знаходзілася 9774 асобы⁵. Валянціна Найдус сведчыла, што на яе абшары было 23 500 палякаў⁶.

Пэўнае ўяўленне пра іх колькасць на Віцебшчыне дае перапіс, выкананы падчас грамадзянскай вайны ў 1920 г. Цэнтральным статыстычным упраўленнем, які сцвярджаў, што ў гэтай частцы Беларусі знаходзілася 14 394 палякі, а напярэдадні вайны – 33 927. Належыць дадаць, што гэты перапіс не ўлічваў часткі Дрысенскага і Полацкага паветаў Віцебскай губерні⁷. Колькасць польскіх жыхароў нязначна вырасла пасля прыезду ўцекачоў з Польскага Каралеўства ў сярэдзіне 1915 г. Паводле ацэ-

² Тамсама. Ч. 2. С. 55; Eberhardt P. Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie. Warszawa 1988. S. 57.

³ Eberhardt P. Polska ludność kresowa... S. 53-54.

* З называння ў гутарковай мове каталіцкага касцёла “польскім” не вынікае польскасць усіх ягоных вернікаў. У навейшых працах праф. Эбэрхардта не прызнае канфесійную прыналежнасць каталікоў за этнічны крытэрыі (*заўв. рэд.*).

⁴ Тамсама. С. 54.

⁵ Korzeniowski M. Na wygnańczym szlaku..., Działalność Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego na Białorusi w latach 1915 - 1918. Lublin 2001. S. 135.

⁶ Najdus W. Uchodźcy polscy w Rosji w latach 1917-1919 // Kwartalnik Historyczny. 1957. T.LXI. Nr. 6. S. 26.

⁷ Heltman W. Ludność polska Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich // Kalendarz-Informator na 1924 rok. Moskwa 1924. S.53.

нак ЦГК у чацьвёртым квартале 1916 г. у Віцебску, Веліжу, Суражу, і Гарадку разам затрымалася 1308 бежанцаў⁸.

У справаздачы Усерасейскага Цэнтральнага бюро пра колькасць бежанцаў падаецца, што ў Віцебскай губерні было паселена 54 225 уцекачоў розных нацыянальнасцяў, з якіх у гарадах затрымалася 1 676⁹.

Пачаткі актыўнасці польскай калоніі ў Віцебску прыпадаюць, як прынята лічыць, на канец 1905 г., калі пасля кастрычніцкага маніфесту Мікалая II былі створаныя магчымасці для нацыянальнай працы. Да 1905 г. адзінай, здаецца, легальнай формай польскай актыўнасці ў Віцебску і ваюліцы было створанае вясной 1876г. Віцебскае Сельскагаспадарчае Таварыства, заданнем якога была шырока трактаваная дзейнасць на ніве сельскай гаспадаркі. Як заўважыў Раман Юркоўскі, ад 1902 г. ім кіравалі выключна палякі. Пасля Станіслава Лапацінскага (член Дзяржаўнага Савету, асоба незвычайна папулярная і заслужаная для развіцця польскага жыцця на Віцебшчыне) мейсца старшыні заняў Уладзімір Нітслаўскі, яго намеснікам стаў Браніслаў Пжысецкі, а сакратаром – Хуберт Гласка¹⁰.

Асаблівую актыўнасць, якая выходзіла за межы сельскагаспадарчага развіцця, Таварыства развіла ў 1905 – 1906 г., калі стала месцам шырокага абмеркавання грамадска-палітычных праблемаў і правядзення польскай перадвыбарчай кампаніі ў Дзяржаўную Думу¹¹. У 1905 г. было створана рымска-каталіцкае Таварыства дабрачыннасці, якім кіраваў С.Лапацінскі. Гэтая арганізацыя стварыла асяродак і школу для 150 дзяцей, “бескарысна” кіраваную Здраеўскай¹². У 1908 г. на сходзе сяброў было прынята рашэнне пра пашырэнне дзейнасці асяродка праз навучанне бедных дзяўчат. На стварэнне чыпальні пры таварыстве ўдзельнікі сходу сабралі 300 рублёў і прынялі рашэнне пра стварэнне “нечага накшталт польскага клубу, менавіта штотыднёвых сходаў мясцовых палякаў”¹³.

Невядома ці была рэалізаваная гэтая ініцыятыва. Здаецца, замысел стварэння “польскага клубу” трэба трактаваць як чарговы этап развіцця актыўнасці палякаў у Віцебску. Гэтаксама можна інтэрпрэтаваць тэатральныя пастаноўкі на польскай мове, запрашэнні трупай, напрыклад люблінскай, для выступаў у мясцовым тэатры, ці аматарскія тэатральныя вечары, у якіх бралі ўдзел таксама прадстаўнікі мясцовых уладаў.

⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (далей – ААН). Centralny Komitet Obywatelski Królestwa Polskiego w Piotrogradzie (далей – СКО). Sygn 67. Справка о числе беженцев, призываемых витебским отделением СКО 4 четверти 1916 г. С. 107.

⁹ ААН, СКО. Sygn. 36. С. 332.

¹⁰ Больш пра таварыства гл.: Jurkowski R. Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864-1904. Warszawa 2001. S. 265-292, 291.

¹¹ Тамсама. С. 286.

¹² Witebsk. Objawy kultury polskiej // Kraj. Nr 13 z 4/17. V. 1907. S. 14.

¹³ Litwa i Ruś. Z Witebska // // Kraj. Nr 27 z 1/14. II. 1908. S. 3.

Пачатак вайны парадаксальным чынам паспрыяў узросту актыўнасці польскай калоніі ў Віцебску, у тым ліку разгортанню дзейнасці арганізацый дапамогі ахвярам вайны. У Віцебску і губерні сярод некалькіх дзесяткаў тысячаў бежанцаў розных нацыянальнасцяў былі не толькі выхадцы з польскіх губерняў, як мяркуецца, у асноўным інтэлігенцыя, але і эвакуяваныя работнікі Варшаўска-Венскай чыгункі, напэўна запатрабаваныя ў буйным віцебскім чыгуначным вузле¹⁴.

Спачатку дапамогу бежанцам аказвала рымска-каталіцкае Таварыства Дабрачыннасці, якім кіраваў Мацей Ямант, а пасля яго выязду ў Пскоў – Каверскі¹⁵. Пры Таварыстве паўстаў Польскі камітэт дапамогі ахвярам вайны (Komitet Polski Pomocy Ofiarom Wojny) з секцыямі і падсекцыямі¹⁶. Як пісаў у канцы студзеня 1916 г. Людвік Лескі, які па даручэнню Рады з'ездаў польскіх арганізацый дапамогі ахвярам вайны (RZ POWOW) аб'язджаў раёны дзейнасці польскіх ратаўнічых арганізацый, працамі камітэту ў Віцебску кіравалі: Адам Буйніцкі (старшыня кіраўніцтва Зямлянскага таварыства ўзаемнага крэдыту і нам. Старшыні Віцебскага сельскагаспадарчага таварыства); ягоны намеснік - Аляксандар Ражноўскі (прысяжны адвакат, старшыня Віцебскага губерніяльнага земства, пазней таксама старшыня Польскага камітэту), сакратар – М. Нядзвецкі. На чале Бюро Камітэту стаў Каверскі, які ў той час быў яшчэ прадстаўніком Санітарна-харчовай секцыі (SSI). Лескі пісаў, што ён дапамагаў усім бежанцам незалежна ад нацыянальнасці, бо ў Віцебску “да нядаўняга часу быў толькі польскі камітэт, іншыя нацыянальнасці сваіх не мелі”¹⁷.

Польскі камітэт меў аддзелы ў Дзвінску, Рэчыцы, Себязжу, Веліжы і Лепелі¹⁸. Здаецца, гэтая арганізацыя была самастойнай і незалежнай ад Польскага таварыства дапамогі ахвярам вайны (PTPOW). Існуюць меркаванні, што пазней камітэт далучыўся да PTPOW. У пратаколах Кіраўніцтва віцебскай акругай СКО трапляецца поўная назва гэтай арганізацыі і прапанова далучэння яе да PTPOW.

У Віцебску акрамя іншых добрачынных арганізацый стварала свае пляцоўкі Санітарна-харчовая секцыя (узнікла ў жніўні 1915 г.), якая выступала як аўтаномная частка PTOW, але фактычна была цалкам самастойнай. Яе заданнем была дапамога бежанцам там, дзе недаставала адд-

¹⁴ Najdus W. Uchodźcy polscy w Rosji w latach 1917-1919. S. 27.

¹⁵ AAN, СКО. Sygn. 94. Pismo Osuchowskiego do Rady Zjazdów w Moskwie. S. 799-800.

¹⁶ Mądzik M. Z działalności Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny na Białorusi w latach I wojny światowej // Zapiski Historyczne. 1996. T. LXI. Z. 1. S. 70.

¹⁷ AAN, СКО. Sygn. 94. Sprawozdanie L. Leskiego dla Rady Zjazdów POWOW w Moskwie z 24.I.1916. S. 784, 787.

¹⁸ Mądzik M. Z działalności... S. 65.

зелаў Таварыства, а прадстаўнікі СКО яшчэ не дабраліся. Яна ахапіла сваёй дзейнасцю петраградскую, пскоўскую, віцебскую, менскую, магілёўскую і два паветы чарнігаўскай губерняў, дапамагала выгнанцам у прыфрантавой паласе, або ў час іх перамяшчэння ў глыб Расеі. Прадстаўніком Секцыі ў Віцебску быў ужо ўпамянуты Каверскі¹⁹.

Арганізацыяй, якая істотна ўплывала на характар дабрачыннай дзейнасці, быў, несумненна, СКО. Здаецца, структура гэтай арганізацыі з'явілася ў Віцебску ўжо восенню 1915 г. разам з утварэннем у канцы кастрычніка Паўночна-Заходняга рэгіёну з цэнтрам у Магілёве. У яго межах, як сцвярджае прэса з пачатку 1916 г., знаходзіўся адзін з трынаццаці інструктарскіх аддзелаў, г.зн. віцебскі, якім кіраваў Хэльмоўскі. Большыя ўплывы ў Віцебску СКО здабыў пасля рэфармавання ягонай структуры ў канцы 1916 г. Тады замест Паўночна-Заходняга рэгіёну былі створаныя дзве акругі: у Магілёве на чале з Яўхімам Галлерам і ў Віцебску пад кіраўніцтвам Эдварда Залескага²⁰.

Існаванне некалькіх арганізацый ускладняла працу, прыводзіла да яе дублявання. Таму 15 студзеня 1916 г. на паседжанні Польскага камітэту ў Віцебску быў праведзены падзел дабрачыннай працы паміж рознымі арганізацыямі. У прынятай пастанове было напісана: “Цэнтральны Камітэт (СКО) аказвае дапамогу, паводле свайго статуту па меры патрэбы, толькі высяленцам з Польскага Каралеўства – адкрывае прытулкі і народныя школы для тых высяленцаў паралельна з прытулкамі і народнымі школамі, адкрытымі Польскім камітэтам, дае матэрыяльную дапамогу сярэдняй школе і ўвогуле іншым секцыям Польскага камітэту, аплачвае школьныя ўступныя складкі для дзяцей з Каралеўства і іншыя патрэбы каралявлякаў. Петраградскае Таварыства (Санітарна-Харчовая секцыя) бярэ на сябе харчаванне (акрамя сталоўкі, якая застаецца пры Польскім камітэце), адкрывае харчовыя крамы, выдае “кроплю малака”, стварае дом здароўя і прытулак, бярэ ўдзел у Секцыі адзежы, іншыя секцыі вядзе Польскі камітэт”²¹.

Даволі вялікую актыўнасць Польскі камітэт выяўляў на ніве асветы. Ён меў весці дзве пачатковыя школы для 180 дзяўчат і хлопцаў. Да поспехаў арганізацыі трэба залічыць адкрыццё сярэдняй школы, у якой удалося стварыць шэсць класаў са 110 вучнямі. Сваю дзейнасць школа пачала без фармальнага дазволу ўладаў, які быў атрыманы пазней з дапамогай RZ POWOW. Дырэктарам стаў адвакат А.Ражноўскі, кіраўніком Глінскі – настаўнік і кіраўнік школы ў Седльцаху Каралеўстве Польскім.

¹⁹ AAN, СКО. Sygn. 94. Sprawozdanie ... S. 788.

²⁰ Korzeniowski M. Na wygnančním szlaku... S. 87-89.

²¹ AAN, СКО. Sygn. 94. Sprawozdanie... S. 786.

Адначасова Камітэт меў сталоўку для інтэлігенцыі, якая штодня выдавала 150 абедаў.

На адгеласці дзевяці вёрстаў ад Віцебска ў вёсках Сямёнаўка і Лялуты Польскі камітэт стварыў г.зв. польскае паселішча, якім спраўна кіраваў Баляслаў Струсевіч (аграном). У 28 найманых дамах знайшлі прытулак 230 бежанцаў (у тым ліку 70 дзяцей школьнага ўзросту). Планавалася павялічыць лічбу жыхароў яшчэ на 150 асобаў (сярод іх 50 дзяцей школьнага ўзросту) і перавясці 100 дзяцей да мясцовага інтэрнату. У паселішчы працаваў шпіталь на 12 ложкаў і аптэка²².

Санітарна-Харчовая секцыя, паводле намераў яе закладальніка і прадстаўніка Стэфана Міцкевіча, мелася весці гарбатню і танную сталоўку для інтэлігенцыі. Акрамя таго, Секцыя стварыла часовы, а таксама сталы прытулак за горадам, планавала адкрыцьцё пунктаў харчавання пад Віцебскам у Лепелі, Уле, Бешанковічах і Веліжы²³. У самым Віцебску стварыла шавецкую майстэрню з 14 шаўчыхамі, краму для бежанцаў-палякаў і выдавала дапамогу на малако (г.зв. “кропля малака”).

Вялікую дзейнасць праводзіў таксама СКО, хоць яна датычылася толькі выхадцаў з Каралеўства. Калі ў снежні 1916 г. ён меў у Віцебскай губерні толькі 9 прытулкаў для дзяцей (на 560 асобаў), 9 прытулкаў для дарослых (287 асобаў) і першыя два гады не вёў ніводнай школы, то ў канцы снежня 1917 г. СКО агарнуў апекай 11 799 бежанцаў, меў 17 прытулкаў і школаў для 984 дзяцей²⁴. У самым Віцебску на 1 кастрычніка 1916 г. у СКО быў толькі адзін прытулак для 110 дзяцей, а ў ваколіцах места – прытулак для 30 (па іншых даных – 60) дзяцей у Маркоўшчыне. Лічыцца, што быў там таксама прытулак для дарослых і пачатковая школа (ці школы)²⁵. На ўтрыманне прытулкаў у 1915 – 1916 г. СКО выдзеліў каля 64 194 руб. 80 кап., у 1917 г. – 70 937 руб. 05 кап. Утрыманне школаў забрала толькі 1342 руб. 97 кап. Сваім падпечным СКО дапамагаў таксама жыллём, вопраткай, фінансамі, даваў рэлігійную, працоўную і санітарную дапамогу. У 1916 – 1918 г. меў прызначыць на гэтыя справы 966 305 руб. 22 кап.²⁶

²² Тамсама. S. 787.

²³ Z objazdu po Litwie // Sztandar. 1915. nr. 8 z 29 XI/XII. S. 5 - 6.

²⁴ AAN, СКО. Sygn. 67. Dziennik posiedzeń Rady Okręgowej Witebskiej СКО z 29 XI/12 XII 1917 г. Protokoł nr 9. S. 152;

²⁵ AAN, СКО. Sygn. 460. Chrucki A. 2-gi Zjazd Instruktorów СКО rejon pół.-zach. // Dziennik Kijowski. 1916. nr 34 z 4 II 1916 г. (выразка з газеты); AAN, СКО. Sygn. 67. Dziennik posiedzeń Rady Okręgowej Wygnańczej Witebskiej СКО z 23 I/5 II 1918 г. Protokoł nr 13. S. 165.

²⁶ AAN, СКО. Sygn. 67. Dziennik posiedzeń ... S. 153-154; Korzeniowski M. Na wygnańczym szlaku...S. 177.

Вялікую ўвагу Камітэт надаваў рэлігійнай дапамозе бежанцам, якую ў Віцебскай губерні мелі весці два ксяндзы для 5499 бежанцаў і 1916 падапечных РТРОУ. Істотную дапамогу выгнанцам аказвала таксама мясцовае рымска-каталіцкае духавенства. У самым Віцебску гэтым займаліся: парафія св. Антонія, кіраваная ксяндзом-дэканам Бенядзіктам Андрусевічам і св. Барбары, якой кіраваў ксёндз Ігнат Рудзіс. У віцебскай парафіі таксама меліся капліцы ў Гародні, Цехаве, Хоціме, Лужыне, Леонтаве, Скуратаве, Сердцы і ў самым Віцебску²⁷.

Ацэнка дзейнасці польскіх ратаўнічых арганізацый, нягледзячы на значныя іх высылкі, была крытычнай. У справаздачах пісалася пра ўвогуле невялікія вынікі. Няшмат нібыта рабілі асобныя секцыі Польскага Камітэту, а Цэнтральны грамадзянскі камітэт (СКО), як вядома, займаўся толькі бежанцамі з Польскага Каралеўства.

Таксама крытычна было ацэнена Таварыства дабрачыннасці. На думку прадстаўніка СКО ў Віцебску, яно, праўда, складалася з шанаваных усімі людзей добрай волі, але адсутнасць сродкаў абмяжоўвала іх дзейнасць, скіраваную толькі на бежанцаў у самым Віцебску²⁸. Не лепшую ацэнку выставіў яму пасланнік Рады з'ездаў, які пісаў, што: “Таварыства Добрачыннасці не толькі церпіць на анэмію, але праца некаторых яго сяброў шкодная для бежанцаў...” Па меркаванню аўтара справаздачы Асухоўскага, Таварыства дабрачыннасці “трэба пакінуць для працы ...” Для пэўнасці фінансавання раў захавець Каверскага “як функцыянера не Петраграду (РТРОУ – М.К.), але Рады (з'ездаў – М.К.) у Маскве ...”²⁹

Пэўныя сумненні выклікаў таксама стан устаноў, кіраваных Санітарна-Харчовай секцыяй, як тое відаць з негатыўнай ацэнкі дапамогі прадуктамі ў Віцебску. Людвік Пэнскі, аўтар ацэнкі, пісаў, што бежанцы атрымлівалі яе ў форме абедаў у прызначаных пунктах. Аднак пункты аказаліся будамі з дошак, падыякімі бежанцы гадзінамі чакалі на дрэнную ежу, нярэдка ў цяжкіх атмасферных умовах³⁰.

Польскі Камітэт адмоўна аднёсся да рашэння Санітарна-харчовай секцыі злучыцца з “Северопомощью” – расейскай арганізацыяй, якая займалася бежанцамі ў зоне Паўночна-Заходняга фронту. У выніку Польскі камітэт пад канец студзеня 1916 г. вырашыў адвядзіцца ад секцыі. Яго дзеячы ў асобах Валяр'яна Рагінскага (вайсковы доктар з Кольна ў

²⁷ Rada Zjazdów Polskich Organizacji Pomocy Ofiarom Wojny. Okólnik sekcji statystyczno-informacyjnej. Cz. II. Moskwa 1916. S. 11; Ks. Kumor B. Kościół i katolicy w cesarstwie rosyjskim (do roku 1918), // Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne. Lublin 1993. S. 41.

²⁸ Korzeniowski M. Na wygnńczym szlaku...S. 332.

²⁹ AAN, СКО. Sygn. 94. Pismo Osuchowskiego ... S. 799-800.

³⁰ Mądziak M. Z działalności... S. 71.

Ломжынскай губ.), А.Буйніцкага, А.Ражноўскага і Бомаса у размове з Л.Лескім сцвердзілі: “... што тут у Віцебску можна было б цалкам абыйсціся без дапамогі “Северопомощи”, тым больш, што дапамогі той і не было. На ўсіх робяць немалое ўражанне зялёныя шыльды, якія прадстаўляюць польскія інстытуты на чужой для нас мове”³¹. Прадстаўнік Санітарна-харчовай секцыі ў Віцебску Каверскі прызнаў рашэнне яе кіраўніцтва памылковым, выказаў здзіўленне наконт працарскай палітыкі і дзейнасці “петраградскіх дзеячаў”, сцвярджаючы, што палякі – сябры секцыі сталі царскімі чыноўнікамі³².

Спрэчнасці, якія ускладнялі працу польскіх арганізацый у Віцебску, аднак не перашкодзілі ў рэалізацыі агульных пачынанняў. Пасля звяржэння царызму і бальшавіцкім перавароце віцебскія палякі сталі перад неабходнасцю акрэслення свайго стаўлення да новых уладаў, ініцыятываў апошніх па дапамозе бежанцам. Першачарговай справай была арганізацыя вяртання бежанцаў дадому, спалучэнне сваіх дабрачынных высілкаў і стварэнне адзінай арганізацыі. Паступовы працэс злучэння СКО з Польскім Камітэтам у Віцебску распачаўся ад пачатку студзеня 1918 г.

У планах рээвакуацыі польскага насельніцтва прыфрантавы Віцебск адыгрываў асабліваю ролю, бо на тутэйшыя акругі СКО прыпала задача прыняцця бежанцаў і падрыхтоўка іх вяртання. Уяўленне пра спосаб рэалізацыі гэтай справы дае дакумент Акруговай Рады СКО ў Віцебску з паседжання 29 лістапада (12 снежня) 1917 г. “Галоўныя прынцыпы арганізацыі зваротнай хвалі палякаў у Віцебскай губерні”. СКО у Віцебску меў абавязак прыгатаваць арганізаванае вяртанне ўсіх бежанцаў-палякаў з Віцебскай, Курляндскай і Ковенскай губерняў. Пры гэтым планавалася ў акрэсленых гарадах, напрыклад, Віцебску, Полацку, Дзвінску, Вялікіх Луках і інш. аказваць бежанцам дапамогу адзежай, прадуктамі і стварыць санітарна-лекарскія пункты. Бежанцы меліся выязджаць арганізаванымі групамі, дапамогу атрымлівалі іх кіраўнікі, таму структуры камітэту павінны былі зрабіць спісы ўсіх бежанцаў, іх асабістых патрэбаў і месцаў, да якіх хацелі вярнуцца. На дарозе вяртання тыя бежанцы, якія не мелі грошай, павінны былі атрымаць бясплатны праезд чыгункай, паёк і харчы для жывёлаў на тры дні³³.

СКО актыўна супрацоўнічаў у справе вяртання бежанцаў з іншымі польскімі арганізацыямі. Па яго ініцыятыве пачалося стварэнне агульнай віцебскай арганізацыі па вяртанню бежанцаў. Да яе ўтварэння не

³¹ ААН, СКО. Sygn. 94. Sprawozdanie... S. 790.

³² Тамсама.

³³ ААН, СКО. Sygn. 67. Zasady naczelné przy organizowaniu fali powrotnej wygnańców-Polaków guberni witebskiej zatwierdzone przez Radę Okręgową СКО 29 XI/12 XII 1917 г. S. 129-130; Korzeniowski M. Na wygnańcym szlaku... S. 367.

дайшло, бо прадстаўнікі польскіх арганізацый не змаглі даехаць да месца з'езду (быў запланаваны на 4/17 лютага 1918 г.) па прычыне перапынку ў чыгуначным руху³⁴.

СКО у Віцебску надалей працягваў займацца рээвакуацыяй палякаў. Ён даваў дакументы (выдаў усяго каля 3 тыс.), якія пацвярджалі сталяе месца жыхарства рээмігрантаў у Польскім Каралеўстве; адзначаў іх цяжкае становішча ў каранцінных пунктах, ацэньваючы частку іх як канцлагеры. Каб дапамагчы ў вяртанні, выслаў свайго прадстаўніка ў акупаваную немцамі частку Віцебшчыны³⁵.

Актыўная пазіцыя Камітэту была тым больш дарэчы, бо рух вяртання быў вельмі інтэнсіўны. Паўставалі незалежныя ад СКО ініцыятывы паразумення з немцамі і атрымання ад іх згоды не пераезд праз лінію фронту. Здаецца, віцебскі СКО не толькі сачыў за дзейнасцю г.зв. Віцебскай камісіі і інш., але схіляўся да выкарыстання вынікаў іх перамоваў з немцамі. Так можна ацаніць спробу сабраць інфармацыю пра іншыя арганізацыі і намер перанясення да Дзвінска бюро акругі.

Увогуле планы польскіх дабрачынных арганізацый па рээвакуацыі польскіх бежанцаў з Расеі рэалізаваць не ўдалося па прычыне складанай унутранай сітуацыі. Бальшавіцкія ўлады зліквідавалі гэтыя арганізацыі ў 1918 г.

Лютаўская рэвалюцыя стварыла ўмовы для інтэнсіўнага развіцця розных польскіх палітычных арганізацый, якія маглі весці сваю дзейнасць адкрыта без усялякіх абмежаванняў. У гэтай плыні паўстаў у Віцебску Дэмакратычны Саюз на чале з Казімірам Бжоўскім³⁶. Адною з першых польскіх арганізацый, узнікшых пасля падзення царызму, быў вайсковы клуб, пазней ператвораны ў Саюз палякаў-вайскоўцаў (Związek Wojskowych Polaków далей – ZWP), які распачаў сваю дзейнасць ужо ў сакавіку 1917 г. У віцебскім гарнізоне яго арганізатарамі былі “разпалітыкаваныя афіцэры і падафіцэры на чале з харунжым Стэфанам Вэйхэртам”³⁷. Наступствам было стварэнне 4 красавіка 1917 г. камітэту салдацкіх дэпутатаў, якія прадстаўлялі салдатаў-палякаў віцебскага гарнізону і клубу палякаў-вайскоўцаў.

³⁴ AAN, СКО. Sygn. 67. Pismo E. Zaleskiego do СКО w Piotrogradzie z 26 1/8 II 1918 r. S. 135; Protokół nr 19 z posiedzenia Zarządu Okręgu Witebskiego СКО z 4/17 III 1918 r. S. 192.

³⁵ Korzeniowski M. Na wygnńczym szlaku... S. 375.

³⁶ AAN, СКО. Sygn. 67. Pismo СКО w Witebsku do Zarządu Głównego w Piotrogradzie z 6/19 XII 1917 r. S. 131; Wrzosek M. Polski Związek Demokratyczny w Mińsku na Białorusi w r. 1917 // Kwartalnik Historyczny. 1970. R. 77. N. 2. S. 347.

³⁷ Miodowski A. Związki Wojskowych Polaków w Rosji (1917 – 1918). Białystok 2004. S. 30 (przypis 28).

Здаецца, што ад самага пачатку ZWP у Віцебску быў пад моцным уплывам Польскай сацыялістычнай партыі-лявіцы (PPS-Lewica) і Сацыял-дэмакратыі Польскага Каралеўства і Літвы (SDKPiL). Адам Мядоўскі лічыць, што сацыялістычная агітацыя прынесла вынікі, бо “дэмаралізаваныя камандзіры і шэрая жаўнерская маса, склаўшыя гэты саюз” у канцы сакавіка 1917 г. вырашылі навізаць кантакт з Віцебскай Радай рабочых і салдацкіх дэпутатаў. У канцы красавіка была прынятая рэзалюцыя, у якой запатрабавана выясненняў ад генерала Тадэуша Былеўскага, хто ўпаўнаважыў яго да фармавання дывізіі польскіх стральцоў; наступная рэзалюцыя была скіраваная супраць вядзення агітацыі і вярбоўкі ў “польскую армію”³⁸.

У канцы снежня 1917 г. віцебскі ZPW прыняў бок Саюзу палякаў-вайскоўцаў-лявіцы (ZPWL) і адначасова навізаў цеснае супрацоўніцтва з бальшавіцкім Вайскова-рэвалюцыйным камітэтам, у які накіраваў свайго прадстаўніка Рамана Рашкоўскага-Чэрапавіцкага³⁹. Амаль адначасова пад уплывам Саюзу быў створаны польскі рэвалюцыйны аддзел – артылерыйскі атрад у Віцебску. Ён выйшаў, як заўважаў Мечыслаў Вжосак, з польскага атраду Чырвонай гвардыі, створанага 1 студзеня 1918 г. па ініцыятыве С.Вейхарта. Колькасць яго байцоў расла даволі хутка, дзякуючы прыходу добраахвотнікаў з дывізіёну цяжкай артылерыі ў Мазурына пад Віцебскам, які ўваходзіў у склад I Польскага корпусу генерала Юзафа Доўбар-Мусніцкага⁴⁰. У выніку быў сфармаваны Польскі рэвалюцыйны дывізіён цяжкай артылерыі імя 1 студзеня. Яго камандзірам стаў Стэфан Чэрніцкі (Чэрнецкі), сябра PPS-Lewicy. Дапамагалі яму ў арганізацыі ўпамянуты Рашкоўскі і Антоні Лепперт, таксама сябра лявіцы PPS.

Па версіі Эдварда Залескага, гэтая вайсковая частка ўзнікла 6-7 (19-20) студзеня 1918 г. пасля разгрому атраду польскіх збройных сілаў. Маючы вайсковую сілу, “польская лявіца” атрымала сяброўства ў розных віцебскіх бальшавіцкіх камітэтах. Адначасова пасля прыбыцця прадстаўніка Народнага камісарыяту па польскіх справах Рамана Лагвы яна павінна была заняцца апекай, г.зн. пераняць кантроль над польскімі арганізацыямі на Віцебшчыне. Небяспечнымі для польскіх арганізацый былі дзеянні Бушмана, кіраўніка мясцовага бальшавіцкага Рэўкому, які пры-

³⁸ Miodowski A. Związki Wojskowych Polaków w Rosji... S. 30; Zaleski. Polska lewica wojskowa w Rosji w okresie rewolucji 1917 – 1918. Warszawa, 1971. S. 214.

³⁹ Zaleski. Polska lewica wojskowa w Rosji... S. 214.

⁴⁰ Wrzosek M. Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914-1918. Warszawa 1990. S. 489; Zaleski. Polska lewica wojskowa w Rosji... S. 215, 250.

⁴¹ AAN, СКО. Sygn. 67. Pismo СКО w Witebsku do Zarządu Głównego Komitetu w Piotrogradzie z 7 III/22 II 1918 r. S. 182; Pismo СКО w Witebsku do Zarządu Głównego Komitetu w Piotrogradzie z 6/19 XII 1917 r. S. 134-135.

ступіў да ліквідацыі бежанскіх і нацыянальных арганізацый. Замест іх ён ствараў лакальныя бальшавіцкія Рады бежанцаў. Дзеянні бальшавікоў былі вынікам рашэння II Усерасейскага з'езду бежанцаў пра арганізацыю такіх радаў на дэмакратычнай аснове⁴¹.

Для пераймання кантролі над польскім насельніцтвам спрабавана стварыць бальшавіцкую Польскую раду бежанцаў. У выніку перамоваў з польскімі арганізацыямі ў Віцебску быў дасягнуты кампраміс – да выбараў у Польскую раду бежанцаў (у сярэдзіне сакавіка) 4/17 лютага 1918 г. была створана Часовая польская рада бежанцаў, якая “намінальна прыймае галоўнае кіраўніцтва, а ў сапраўднасці займаецца здабыццём ад Губернскага камісарыяту па справах бежанцаў сродкаў на патрэбу дабрачынных арганізацый”⁴². У гэтую Раду меліся ўвайсці па два прадстаўнікі СКО, Польскага камітэту, Санітарна-Харчовай секцыі, па аднаму з Выканаўчага камітэту Віцебскай зямлі, па тры прадстаўнікі чыгуначнікаў-палякаў і бежанцаў, па два дэлегаты ZWP і PPS. У прэзідыуме Рады польскія арганізацыі атрымалі тры месцы: прэзідэнта (А. Ражноўскі), віцэ-прэзідэнта (В. Рагінскі), сакратара (Тэадор Шрэттар – гіпатэчны сакратар з Ломжы, ганаровы сябра СКО). Супрацоўніцтва з бальшавікамі не ўратавала польскія арганізацыі ад ліквідацыі.

Дзейнасць польскіх арганізацый у Віцебску была скіраваная не толькі на дапамогу ахвярам вайны, але на падтрымку польскасці. Польскія арганізацыі рэалізоўвалі перш за ўсё мэты і патрэбы мясцовай польскай супольнасці, і адначасова імкнуліся да іх рэалізацыі, дапасоўваючыся да бурлівай і пераменлівай расейскай рэальнасці часоў Вялікай вайны.

Пераклад з польскай мовы Аляксандра Краўцэвіча

⁴² ААН, СКО. Sygn. 67. Pismo E.Zaleskiego do Zarządu Głównego Komitetu w Piotrogradzie z 22 II/7 III 1918 r. S. 183.